

Олена Богдашина
Харків

Мікронаукові групи в структурах української історичної науки другої половини XIX – початку XX ст.

Безумовно, головним об'єктом вивчення історії організації науки залишаються макронаукові колективи. Для другої половини XIX – початку XX ст. такими головними науковими інституціями на українських землях були: Київський університет св. Володимира та Історичне товариство Нестора-літописця при ньому, Харківський і Новоросійський університети, Ніжинський історико-філологічний інститут та історико-філологічні товариства при них, університет імені Франца I та Історичне товариство у Львові, Ставропігійський інститут і Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, Чернівецький університет. Члени цих макронаукових груп проживали в одних і тих же університетських містах, часто спілкувалися між собою та співпрацювали в одних і тих самих навчальних, наукових і громадських установах.

Проте історію науки можна досліджувати не лише за університетськими корпораціями та науковими установами, перспективним є вивчення мікронаукових груп. Зазвичай до наукового мікросоціуму відносять локальні наукові співтовариства: невеликі за кількістю офіційні колективи (кафедри, відділи), напівофіційні (наукові школи), неофіційні («незримі коледжі»). Інколи і сім'я науковця набуває форми мікронаукової групи.

Якщо наукові школи в історіографії стали предметом серйозного дослідження особливо в останні десятиліття¹, то роль офіційно неоформле-

¹ Білокінь С. Київська школа М.С.Грушевського // Укр. іст. журн. – 1996. – №5. – С.106-131; Богдашина О.М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. акад. Д.І.Багалія (1921-1934 рр.). – Харків, 1994. – 196 с.; Ващенко В.В.

них наукових співтовариств, сім'ї та найближчого наукового оточення вісвітлювалась значно менше. Дослідження наукових контактів у мікронаукових групах потребує чітко визначених підходів і залучення методик психології та соціології. Метою цієї статті є визначення різних

Лекції з історії української історичної науки другої половини XIX – початку XX століття (М.І.Костомаров, В.Б.Антонович, М.С.Грушевський): Навч. посібник. – Дн-ськ, 1998. – 140 с.; Його ж. Вплив вербально-комунікативних особливостей історика на виникнення та існування історіографічної традиції (Харизма В.Антоновича) // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Вип.1. – Дн-ськ, 1997. – С.421-433; Верба І.В. Роль представників та послідовників школи В.Б.Антоновича в житті та творчій діяльності Н.Д.Полонської-Василенко // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. – К., 1994. – С.217-223; Винар Л. Ранні історичні праці М.Грушевського і Київська історична школа В.Антоновича // Укр. історик. – 1966. – Ч.3-4. – С.20-32; Водотика С.Г. Формування історичних шкіл в Україні (на прикладі школи Д.І.Багалія) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 1998. – Вип.4. – С.279-294; Його ж. Наукові історичні школи й провідні тенденції розвитку історичної науки // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2002. – Вип.6. – С.121-137; Гутнов Д.А. О школах в исторической науке // История мысли. Историография. – Москва, 2002. – С.93-118; Зербіно Д. Наукова школа: Лідер і учні (нова концепція). – Львів, 2001. – 208 с.; Кіян О. Генезис категорії „Київська історична школа” в історіографії // Історіографічні дослідження в Україні. – 1999. – Вип.9. – С.154-165; Його ж. Володимир Антонович: історик і організатор Київської історичної школи. – К., 2005. – 492 с.; Кіян О. Ідейно-політичні та методологічні позиції Київської історичної школи // Укр. іст. журн. – 2006. – №2. – С.159-173; Комаренко Н.В. Установи історичної науки в Українській РСР (1917-1937 рр.). – К., 1973. – 171 с.; Кокур А.П. Українські національні історичні школи та вітчизняна історіографія (методологічно-історіософський аспект) // Наук. зап. української історії. 36. ст. – Переяслав-Хмельницький, 1999. – Вип. IX. – С.68-72; Мерніков Г.І. Риси наукової школи в українській історіографії другої половини XIX століття // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Вип.1. – Дн-ськ, 1997. – С.332-346; Його ж. Школи в українській історичній науці другої половини XIX – початку XX ст.: проблеми теорії та історіографії: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06. – Дн-ськ, 1997. – 17 с.; Микулинский С.Р. Очерки развития историко-научной мысли. – Москва, 1988. – 384 с.; Михальченко С.И. Киевская школа: Очерки об историках. – Брянск, 1994. – 76 с.; Його ж. Киевская школа в российской историографии: В.Б.Антонович, М.В.Довнар-Запольский и их ученики. – Москва, 1997. – 228 с.; Його ж. Школа профессора университета св. Владимира В.Б.Антоновича // Российские университеты в XVIII-XIX веках. – Воронеж, 1998. – Вып.3. – С.149-161; Мягков Г.П. «Русская историческая школа»: методологические и идейно-политические позиции. – Казань, 1988. – 198 с.; Його ж. Научное сообщество в исторической науке: Опыт русской исторической школы. – Казань, 2000. – 298 с.; Оглоблин О. Володимир Антонович та його історична школа // 125 років Української академічної традиції, 1861-1986. – Нью-Йорк, 1993. – С.105-122; Педич В.П. Львівська історична школа М.Грушевського (1894-1914): Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1996. – 23 с.; Його ж. Історична школа М.Грушевського у Львові та народницький напрям в українській історіографії В.Антоновича // Четверта Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. – К., 1999. – С.72-78; Школы в науке: Сб. ст. – Москва, 1977. – 523 с.; Юркова О. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М.С.Грушевського (1924-1930 рр.). – К., 1999. – 432 с. та ін.

видів наукових контактів у мікрогрупах української історичної науки (другої половини XIX – початку XX ст.), їх ролі у сприйнятті позитивістського наративу.

Наукові контакти історика ми поділяємо (при всій умовності будь-якої класифікації) на офіційні, напівофіційні та неофіційні; довготривалі та короткотривалі; близькі («теплі» – термін з психології) та дальні («холодні»). Крім того наукові контакти можуть бути як позитивними, так і негативними для творчості та кар'єри їх учасників. Наприклад, позитивним був вплив М.С.Грушевського на становлення І.П.Крип'якевича як гімназиста, а потім студента Львівського університету. Водночас спілкування з М.С.Грушевським мало для його учнів та співробітників очолюваних ним установ й негативні соціально-психологічні та організаційні наслідки. Так, стиль спілкування видатного історика з оточенням часто приводив до непорозумінь, навіть конфронтації (яскравий приклад – відкритий конфлікт з С.Томашівським у НТШ 1913 року)².

Для мікронаукових груп характерні довготривалі, позитивні наукові контакти. Такі близькі, позитивні контакти мають бути за часів дитинства (Драгоманови, Лазаревські, Ковалевські, Грушевські та ін.) або у період університетського навчання. Без них становлення фахового історика практично неможливо.

У сприятливих умовах перебували з дитинства Д.Бантиш-Каменський, брати М. і О.Грушевські, інші, бо саме у сім'ї, насамперед завдяки батькові, відбувалося їх становлення як науковців. Високоосвічені батьки витрачали значні кошти на освіту дітей та купівлю книг.

У сироти Д.Багалія таких сприятливих родинних умов, отже первинної мотивації наукової творчості у дитинстві не було. Його інтерес до історії формувався під впливом вчителя давньогрецької мови прогімназії О.О.Русова та вчителя історії 2-ї Київської гімназії Н.С.Тумасова. Проте стати науковцем Багалій вирішив лише під впливом В.Б.Антоновича під час навчання у Київському університеті.

Саме у середній, а особливо вищій школі формується світогляд, відбувається засвоєння нових ідей та знань, змінюється цінності та форми поведінки. Так, популярний серед студентства професор Київського

² Бортняк Н. Степан Томашівський: до відносин з Михайлом Грушевським // Михайло Грушевський і українська історична наука: Зб. мат. конф. – Львів, 1999. – С.186-192; Грицак Я. Конфлікт 1913 р в НТШ // Укр. історик. – 1991-1992. – №3-4; 1-4. – С.319-333; Винар Л. Михайло Грушевський і загальні збори НТШ в 1913 р. // Укр. історик. – 1984. – Ч.1-4. – С.64-81; Герич Ю. До біографії М.Грушевського (Дещо про конфлікт в НТШ і про «донос», якого не було) // Укр. історик. – 1972. – Ч.1-2. – С.66-83.

університету П.В.Павлов мав глибокий вплив на формування світогляду багатьох студентів 1860-х років (зокрема В.Б.Антоновича, В.С.Іконнікова, І.В.Лашнюкова, О.В.Романовича-Славатинського). Для Києва він «був тим, чим Грановський для Москви, Каченовський для Харкова – сіячем істини та добра»³. П.В.Павлов «під час загальної хвороби мовчання ... мав громадянську мужність висловлювати вільне слово»⁴. Більш того, він скеровував студентство на культурно-просвітницьку роботу серед простого народу: «поширення знань неминуче трансформує наше напівазіатське суспільство»⁵. Так, під керівництвом «спостерігача» П.В.Павлова В.С.Іконніков, І.В.Лашнюков та інші брали активну участь в організації недільних шкіл⁶.

Під впливом професора Д.І.Каченовського (який був «перехідною» постаттю від гегельянства до позитивізму) та інших викладачів Харківського імператорського університету студенти юридичного факультету (М.М.Ковалевський, А.М.Стоянов) стають прихильниками ідей О.Конта. М.М.Ковалевський писав про Д.І.Каченовського: «Його ерудиція була велика та солідна, виклад талановитий і красномовний. У Росії я не слухав

³ Романович-Славатинский А.В. Моя жизнь и академическая деятельность // Вестн. Европы. – 1903. – Кн.2. – С.619.

⁴ Там само. – С.620.

⁵ Пантелеев Л.Ф. Воспоминания. – Москва, 1958. – С.229.

⁶ Див.: Киреева Р.А. Изучение отечественной историографии в дореволюционной России с середины XIX века до 1917 года. – Москва, 1983. – С.31; Ионова Г.И. Воскресные школы в годы Первой революционной ситуации (1859-1861) // Ист. зап. – Москва, 1956. – Т.57. – С.181; Дронов И.Т. Первые воскресные школы в России // Вопр. истории. – 1970. – №6. – С.198-199.

Повністю підтримую слова В.Т.Зонова про Д.І.Каченовського: «Його симпатії до позитивізму очевидні. Своїми працями він у певній мірі підготовлював наукові кола Росії для широкого прийняття ідей О.Конта, Д.С.Мілля та інших основоположників позитивізму». Зонов В.Т. Идеино-теоретические основы исторических исследований М.М.Ковалевского (70 – 90-е годы XIX в.) // Тр. Томского гос. ун-та им. В.В.Куйбышева. – Т.209. – Вып.6. – 1969. – Сер. ист. – С.138. Про вплив Д.І.Каченовського своїми блискучими лекціями, взагалі своєю особистістю на студентів юридичного факультету Харківського університету, в т.ч. М.М.Ковалевського, А.М.Стоянова, див.: Ковалевський М.М. Д.И.Каченовский. Характеристика Д.И.Каченовского в связи с личными о нём воспоминаниями // Памяти Дмитрия Ивановича Каченовского. Торжественное заседание Юридического общества при императорском Харьковском университете 22-го ноября 1903 года. – Харьков, 1905. – С.29 та ін.; Де-Пуле М.П. Харьковский университет и Д.И.Каченовский // Вестн. Европы. – 1874. – №2. – С.570; Стоянов А.Н. Воспоминания о Д.И.Каченовском // Зап. Харьков. ун-та. – 1894. – Вып.1. – С.12.

кращого професора»⁷. Д.І.Каченовський зачаровував своїх учнів блискучими лекціями та особистим спілкуванням⁸. Професор публічно критикував політику російського уряду, висловлювався за демократичні реформи: розширення виборчого права та місцевого самоуправління, політичні свободи й конституційну монархію на кшталт англійської. Д.І.Каченовський цитував праці О.Конта (з критикою «Курсу позитивної філософії») і Дж.Ст.Мілля, відкрито проявляв антипатію до німецької метафізики та симпатію до українофільства⁹. Виходячи з ліберальних переконань, у 1860-роках він був професором-спостерігачем в одній з недільних шкіл Харкова¹⁰.

І.В.Лучицький першим з учених Російської імперії прочитав курс про О.Конта та Г.Спенсера студентам Київського університету (1877)¹¹.

У мікрогрупах найбільш придатною для вивчення наукових контактів є ланка науковий керівник-учень, яка при певних умовах виростає до феномену наукової школи. При такому типі контактів відбувається остаточне формування світогляду, активне засвоєння методології та методики наукових досліджень, визначається учителем та реалізується учнями групова дослідницька програма (наприклад, магістерські роботи з історії окремих областей учнів В.Б.Антоновича). Науковий керівник сприяє формуванню первинного проблемного кола наукових інтересів молодого вченого, яке часто на довгі роки залишається визначальним.

У процесі вербального та невербального спілкування відбувається передача концептуальних і фактичних знань. Так, О.В.Романович-Славатинський підкреслював, що більшість знань з філософії історії (питання всесвітньої цивілізації, історичної причинності) було отримано

⁷ Ковалевский М.М. Мое научное и литературное скитальчество // Рус. мысль. – 1895. – янв. – С.64.

⁸ Характерне зізнання М.М.Ковалевського про Д.І.Каченовського: «Його розмови настільки ж повчальні, як і його лекції», див.: Ковалевский М.М. Д.И.Каченовский. Характеристика Д.И.Каченовского в связи с личными о нём воспоминаниями. – С.24.

⁹ Каченовский Д.И. О современном состоянии политических наук на Западе Европы и в России: Речь, написанная для произнесения в торжественном собрании императорского Харьковского университета 1862 года. – Харьков, 1862. – С.20, 34, 41, 49-51, 56-59, 68-71; Ковалевский М.М. Д.И.Каченовский. Характеристика Д.И.Каченовского в связи с личными о нём воспоминаниями. – С.24-25, 27-30; Ястржембский В.А. Д.И.Каченовский как учёный и преподаватель // Памяти Дмитрия Ивановича Каченовского. – С.10.

¹⁰ Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна за 200 років. – Харків, 2004. – С.193.

¹¹ Погодин С.Н. Иван Васильевич Лучицкий (1845-1918) // Новая и новейшая история. – 2000. – № 6. – С. 181.

ним з курсу російської історії П.В.Павлова¹². Крім передачі знань від учителя до учня, напрацьовувалися навички роботи з літературою і джерелами, засвоювалися норми професійної та соціальної поведінки.

Члени наукових мікросоціумів, особливо офіційних колективів та наукових шкіл, мали дотримуватися певних «правил гри». Відомо, як негативно В.Б.Антонович та його оточення зреагували на публікацію розгромної рецензії І.А.Линниченка на компілятивну магістерську дисертацію Д.І.Багалія, який зумів списати навіть у свого наукового керівника. Однак у фактичній науковій ізоляції від школи опинився не винуватець Д.І.Багалій, а інший учень В.Б.Антоновича – І.А.Линниченко¹³.

На відміну від офіційних наукових колективів, у наукових школах і «незримих коледжах», контакти носять менш субординаційно та ієрархічно визначений характер. Водночас формальна належність до школи відомого вченого призводить до підвищення статусу окремого учня, який не завжди зробив якісь внесок у розвиток науки.

Для наукових шкіл та «незримих коледжів» характерне внутрішньо групове спілкування, особливо з лідерами. Комунікація між «своїми» забезпечує можливість запрошення до напівзакритих наукових конференцій за участю VIP-person, престижних журналів та інших дослідницьких проектів. Крім того, індекс внутрішньо групового цитування і рецензування праць представників шкіл та «незримих коледжів» традиційно є більш численним, ніж цитування поза межами даного мікросоціуму.

Неофіт сприймає позитивні якості дослідницької програми школи спочатку зі слів наукового керівника, спираючись на його авторитет та довіру. Ефективність навчання значною мірою залежить від взаємодії учителя та учнів.

За умови визнання учнем вчителя не лише як вченого, а й як громадського діяча з високими моральними якостями, вплив наукового керівника відчувається не лише у творчості неофіта, але і в інших сферах його публічного, навіть приватного життя.

Школа – це співтовариство людей, які (принаймні в основному) дотримуються загальновизнаної у даній групі парадигми. Часто це приводить до обмеження наукових контактів з представниками тих наукових мікрогруп, які дотримуються інших ідей.

¹² Див.: Романович-Славатинский А.В. Моя жизнь и академическая деятельность // Вестн. Европы. – 1903. – Кн.2. – С.620.

¹³ Див. детальніше: Толочко О.П. Дві не зовсім академічні дискусії (І.А.Линниченко, Д.І.Багалій, М.С.Грушевський) // Укр. археограф. щорічник. – 2004. – Вип.2. – С.92-103.

Феномен Київської документальної школи слід розглядати саме як систему довготривалих, ближніх, позитивних наукових контактів В.Б.Антоновича зі своїми учнями¹⁴. У лекційних курсах, які студенти згодом літографували, В.Б.Антонович піднімав питання філософії історії, антропології тощо¹⁵. Іноді сам брав участь у пошуках необхідних матеріалів для наукових досліджень своїх учнів¹⁶. Професор неодноразово надавав власні книги або писав своїм учням розписки, за якими вони могли брати книги в університетській бібліотеці під особисту відповідальність В.Б.Антоновича¹⁷. Він постійно спрямовував наукову працю своїх учнів, давав консультації та поради, навіть книги зі своєї бібліотеки та власні архівні виписки¹⁸. Тісні взаємини між професором та його студентами переростали в багатолітню дружбу та наукову співпрацю, про що свідчить його листування, не зважаючи на поодинокі особисті конфлікти та відмінності характерів і поглядів. Саме педагогічна робота вченого в університеті допомогла йому створити першу в українській історіографії наукову школу.

У рамках «незримого коледжу» неофіційні контакти і обмін науковою інформацією не означають обов'язкове сприйняття дослідницької програми їх лідера (на відміну від наукової школи). Таким «незримим коледжем» можна вважати «Російсько-українську історичну школу». Причому коло контактів учасників «незримого коледжу» ніколи не співпадає ніколи не співпадає з колами інших учасників. Спілкування з неформальними лідерами стимулювало творчу мотивацію, сприяло підвищенню неофіційного статусу інших членів групи. Контакти учасників «незримого коледжу» за

¹⁴ Див. детальніше: Богдашина О.М., Портретна Т.В. Педагогічна діяльність В.Б.Антоновича як важливий чинник розвитку української історичної науки кінця XIX–початку XX століття (за спогадами його учнів та знайомих) // *Історія та географія: Зб. наук. пр.* – Харків, 2005. – Вип.18. – С.110-118.

¹⁵ Єгунова-Щербина С. Пам'яті В.Б.Антоновича (Сторінки споминів) // *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович.* – Т.1. – К., 1997. – С.375; Ситник О. Роля Володимира Антоновича в формуванні Михайла Грушевського як історика // *Укр. історик.* – 1991-1992. – №3-4, 1-4. – С.172-173; Ващенко В.В. Вплив вербально-комунікативних особливостей історика на виникнення та існування історіографічної традиції (Харизма В.Антоновича) // *Дніпропетровський історико-археологічний збірник.* – Дн-ськ, 1997. – Вип.1. – С.424.

¹⁶ Ситник О. Роля Володимира Антоновича в формуванні Михайла Грушевського як історика. – С.173.

¹⁷ Данилевич В. В.Б.Антонович, как профессор // *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович.* – Т.1. – С.387.

¹⁸ Невидані спогади В.Г.Ляскоронського за Володимира Боніфатієвича Антоновича як професора // *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович.* – Т.1. – С.393-394.

формою подібні до інших наукових мікросоціумів: особисте спілкування, співавторство, листування.

Зазвичай ці контакти були «теплыми» та позитивними, довготривалими. Знайомство М.М.Ковалевського з багатьма відомими мислителями, в т.ч. К.Марксом (навіть називав себе його учнем¹⁹), Ф.Енгельсом, Г.Спенсером, Е.Дюркгеймом, В.С.Соловйовим, М.І.Карєвим, В.О.Ключевським, І.І.Мечніковим, П.М.Мілюковим, С.А.Муромцевим, К.А.Тімірязевим, П.Б.Струве²⁰ сприяло його зростанню, як науковця. Крім того, таке широке коло наукових контактів М.М.Ковалевського зумовлювало енциклопедичність та глибину його праць.

Розширенню кола учасників «незримого коледжу» сприяла і практика закордонних наукових відряджень. Перспективні випускники університетів направлялися Міністерством народної освіти Російської імперії (серед них О.Г.Брікнер, М.Ф.Владимирський-Буданов, М.І.Зібер, М.М.Ковалевський, І.В.Лучицький, В.К.Піскорський, Ф.Я.Фортинський та ін.) на стажування до європейських університетів (Німеччини, Франції)²¹.

¹⁹ Ковалевский М.М. Мое научное и литературное скитальчество // Русская мысль. – 1895. – №1. – С.67.

²⁰ Енциклопедія історії України. – Т.4. – К., 2007. – С.377.

²¹ Див. детальніше: Потульніцький В.А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української культури XVII–XX століть. – К., 2002. – С.280–294; Стельмах С. Вчені Київського університету в німецьких університетах (XIX – початок XX ст.) // Етнічна історія народів Європи. – 2004. – Вип.16: Німці в етнокультурному просторі України. – С.148–152; Його ж. Професорська корпорація Київського університету в XIX – на початку XX століття // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т.Шевченка. – Сер.: історія. – 2000. – Вип.46. – С.5–10.

Ад'юнкт Харківського університету М.Н.Петров отримав величезне враження от викладання Л. фон Ранке німецької історії: «розповідь його могла слугувати взірцем історичного викладання. Професор до такого ступеню близько знайомий, проникнутий своїм предметом та приймає у ньому таку душевну участь, що, слухаючи його, можна було подумати, що оповідач сам був не лише свідком, але й учасником подій, що розповідаються, та коротко, особисто знав всіх діячів, що приймали участь в них». Див.: Петров М.Н. Отчет о занятиях адъюнкта императорского Харьковского университета М.Н.Петрова в Германии, Франции, Италии, Бельгии и Англии в 1858–1860 г. – Харьков, 1861. – С.17. Порівн.: Брикнер А.Г. О так называемых исторических семинариях при университетах Германии // Журн. мин-ва народного просвещения. – 1870. – Ч.ХІІ. – С.147–180; Бузескул В.П. Леопольд Ранке (Некролог) // Бузескул В.П. Исторические этюды. – СПб., 1915. – С.172–186; Лучицкий И.В. Историческая семинария Вуттке в Лейпциге: Отчет магистра Лучицкого // Университетские известия. – 1874. – №2. – С.55–68; Його ж. Отчёт о занятиях за границей магистра Лучицкого // Университетские известия. – 1874. – №5. – С.293–322; №6. – С.293–322; Фортинский Ф.Я. Из Геттингена. Отчёт о командировке // Журн. мин-ва народного просвещения. – 1875. – Ч.10. – С.78–90; Його ж. Практические занятия в Ecole des chartes и в Ecole des hautes etudes в Париже

М.Н.Петров, В.П.Бузескул, О.В.Романович-Славатинський проходили стажування у засновника документалізму в європейській історіографії, професора Берлінського університету Леопольда фон Ранке та (чи) у семінарах І.Г.Дройзена, Т.Моммзена. На своїх знаменитих семінарах, які відвідували молоді науковці зі всієї Європи та Росії, іноземний член-кореспондент Петербурзької Академії наук Л. фон Ранке показував блискучі приклади роботи з писемними джерелами. В.К.Піскорський стажувався у професора Сьорбони, загальновизнаного фундатора методики джерелознавства Ш.-В.Ланглуа²². Один з небагатьох неокантіанців Б.О.Кістяковський після навчання у Берлінському (у Г.Зіммеля) та Страсбурзькому університетах практично щороку відвідував Німеччину, де спілкувався з керівником своєї дисертації В.Віндельбрандом, а також з Г.Ріккертом, М.Вебером²³.

Фактично в європейській історичній науці співіснувало дві впливові течії: німецька, яка поєднувала ідеалістичний підхід до філософії історії з суто позитивістськими принципами дослідження історичного процесу та класичний англо-французький позитивізм. Провідні ідеї обох течій були примітні в творчості науковців України.

Через неформальний характер стосунків певного значення набували особистісні симпатії. На відміну від наукових шкіл, а тим більше офіційних наукових колективів, між учасниками «незримого коледжу» не існувало тривалих та серйозних наукових чи міжособистих конфліктів. У протилежному випадку, відбувається вихід частини членів з «незримого коледжу» та, зазвичай, формування паралельної групи.

Малодослідженою залишається роль жінок і дружин в насиченому науковому житті своїх чоловіків-вчених. На сімейно-побутовому рівні жінки не лише створювали умови для своїх видатних «половин», а й часто виступали секретарями, переписувачами, бібліографами, редакторами, інколи перекладачами тощо. Водночас цікаво простежити, як життя поруч з відомими істориками впливало на наукову творчість самих жінок. Серед останніх – М.В.Луцицька, К.М.Грушевська, А.Л.Іконникова.

// Журн. мин-ва народного просвещения. – 1876. – Ч.1. – С.1-17; Його ж. Научно-историческая деятельность профессора Георга Вайца по поводу последних томов его „Deutsche Verfassungsgeschichte“ // Университетские известия. – 1879. – №3. – С.65-78; №4. – С.79-112.

²² Новикова О.О. В.К.Піскорський. Біографічний нарис// Піскорський В.К. Вибрані твори та епістолярна спадщина. – К., 1997. – С.23.

²³ Філософська думка в Україні: Біобібліогр. словник. – К., 2002. – С.94-95.

У літературі ще мало приділяється уваги іншим членам сім'ї історика. Так, І.Б.Матяш показала роль М.С.Грушевського у становленні своєї єдиної доньки Катерини як науковця²⁴, проте мало досліджено питання як відчували себе О.С.Грушевський та інші члени сім'ї у тіні свого відомого родича, як це вплинуло на їх життя та творчість.

Таким чином, контакти у системі «наукових шкіл» та «незримих коледжів», і в такому мікронауковому соціумі як сім'я були найбільш позитивними для наукової творчості історика, сприяли підвищенню фаховості досліджень, зокрема поширенню стандарту використання документального методу історіописання (Київська документальна школа та Російсько-українська історична школа).

Зрозуміло, що наведені історіографічні факти є лише частиною мозаїки під назвою «сітьові структури національної історичної науки».

²⁴ Матяш І. «Зірка першої величини». Життєпис К.М.Грушевської. – К., 2002. – 232 с. та ін.